

O dezbatere reluată sau despre hacikarul din 1440 de la Cetatea Albă

de Vitalie Josanu

Cu puțin timp în urmă, un cunoscut cercetător bucureștean își manifesta dezacordul față de o contribuție semnată de mine, *Erreurs de lecture dans une inscription de Cetatea Albă*, publicată în *Strabon. Bulletin d'information historique*, t. I, nr. 2, iulie-decembrie, 2003, Iași, 2005. La secțiunea *Addenda et Corrigenda* a unei prestigioase reviste de specialitate, așa cum este publicația *Studii și materiale de istorie medie*¹, sub un subtitlu propriu – pe cât de stângaci formulat (*Ce mai ni-e dat să citim*)², pe atât de malițios –, alături de obiecțiile exprimate privind elementele de noutate ale demersului supus discuției, distinsul istoric mai trimitea și câteva săgeți la *adresa revistei* care mi-a găzduit materialul supus discuției, la *adresa traducătorului și a propriei mele persoane...*

Cu respectul cuvenit, pentru stilul de dezbatere ce pare să-l propună domnul profesor universitar sunt nevoit a face o scurtă trimitere la niște *Reguli ale polemicii civilizate stabilite de Universitatea din Oxford la 1890* iar dintre lecturile de dată mai recentă, poate că distinsul polemist se va apleca asupra unui fragment dintr-un volum semnat de H-R. Patapievici³, referitor la aceleași *reguli ale polemicii civilizate*, aplicate încă, în cadrul dezbaterilor seminarului de la Salzburg.

---

¹ Solicit din nou - de această dată în mod public - colegiului de redacție al revistei SMIM, rezervarea unui spațiu în paginile sale pentru exercitarea dreptului la replică, în virtutea valorilor garantate și apărate de art. 30 și 31 din Constituția României.

² Andrei Pippidi, *Ce mai ni-e dat să citim?* în SMIM, vol XXIII, Ed. Istros, Brăila, 2005, pp. 307-309.

³ H-R. Patapievici, *Politice*, Ediția a II-a, Ed. Humanitas, București, 1997, pp. 305-309.

Se pare că, din păcate, nobilele reglementări mai ocupă la noi un loc modest în sfera teoretizărilor universitare, în cazul în care, pe alocuri, nu le-a înghițit deja praful numit ignoranță. Mă întreb doar ce poate genera acest model de polemizare academică, propus de domnul *prof. univ. dr. Andrei Pippidi*?

În privința ironiilor regretabile la adresa revistei care a găzduit materialul celui „în culpă”, mă simt dator să iau atitudine. Țin să-l informez pe onorabilul cercetător că – după 1989 – o serie de reviste, chiar și acelea de popularizare, conțin o avertizare care – parafrasată - ar fi: „redacția nu își asumă răspunderea pentru afirmațiile care se regăsesc în paginile sale, aceasta revenind în exclusivitate autorilor”. Dacă numărul 2 al publicației în discuție, ca multe alte asemenea sau de alt profil, nu conține o astfel de observație, este subînțeleasă, în virtutea dreptului *constitutional* al fiecăruia la propria opinie.

În acest sens însă, „ar fi fost de citit” scurta prefațare a numărului respectiv, pe care o semnează fondatorul revistei, dl. Ionel Matei, prefațare din care reproduc doar câteva rânduri: „moi et les membres du *Comité de redaction* avons décidé qu'il faut faire quelque-chose pour faciliter aux jeunes historiens qui travaillent dans les Instituts de l'Académie Roumaine, du Ministère de la Culture ou dans les Universités la publication des études, des observations, des constats et des opinions. *Par divers raisons, ces jeunes historiens n'ont pas l'accès (ou ils l'ont très difficilement) à la publication rapide et non-censurée (de certains points de vue) de leurs recherches* (subl. V. J.).

Îmi exprim convingerea fermă că, păstrând în continuare acest angajament laudabil, revista *Strabon. Bulletin d'information historique* va constitui la fiecare apariție a sa un element de noutate, va aduce un plus de vitalitate în istoriografia română, înțepenită, în ultimul timp, în clișee de tipul „cine ești d-ta să-l corectezi pe Cutare?” Mai mult decât nobilă este intenția specialiștilor, care stau în „spatele” acestei reviste, de a

încuraja și a oferi un spațiu și tinerilor cercetători, care își continuă propriile investigații indiferent dacă rezultatul lor „poate deranja pe vreun Cineva”.

În ceea ce privește „franceza destul de personală”, țin să precizez că persoana care a avut bunăvoința să-mi traducă articolele mele de până acum nu a învățat această limbă la televizor iar studiile, destul de serioase, care o recomandă, m-au pus în fața celei mai bune oferte disponibile, ofertă de care au mai beneficiat întotdeauna și alți istorici sau alte publicații științifice. Pe de altă parte, rămâne de văzut în ce măsură traducerea în cauză a prejudiciat esențialul ideilor exprimate.

Aceste agresivități ale unuia dintre cei deveniți veterani ai istoriografiei române sunt, de fapt, elemente ale unei tehnici de intimidare, aplicate atunci când contraargumentele aduse unei opinii sunt puține și/sau inconsistente. Doar astfel îmi pot explica ieșirile cunoscutului cercetător la adresa revistei *Strabon. Bulletin d'information historique*, la adresa traducătorului articolului și referirile *ad personam* care se regăsesc într-o pagină și ceva a unei reviste de bună ținută științifică. Este greu de calificat atitudinea de față și nici nu cobor la asemenea eforturi comprehensive.

În finalul celor de mai sus, vreau să anunț martorii acestui tip regretabil de confruntare că îmi rezerv – pe viitor – dreptul de a nu mai ridica mânușa unui nou atac similar care ar putea veni dinspre dl. Andrei Pippidi sau dinspre alte persoane⁴. Voi răspunde, dacă va fi cazul, doar obiecțiilor aduse *strict opiniilor mele*.

---

⁴ Printre studiile recente a mai apărut o reacție privind articolul subsemnatului (Maria Magdalena Szekely, Ștefan S. Gorovei, *Maria Asanina Paleologhina. O prințesă bizantină pe tronul Moldovei*, Ed. Mușatinii, Mănăstirea Putna, 2006, p. 201-202, nota 88). Cu un oarecare sentiment de dezamăgire am constatat că, de fapt, distinși specialiști au preferat să împrumute fidel punctul de vedere al domnului Andrei Pippidi lipsindu-mă astfel de posibilitatea constructivă de a constata și a consolida alte eventuale superficialități ale opiniei exprimate în revista *Strabon...*. Singurul reproș,

După cum se pare, articolul supus criticii – preambul al unui material ceva mai cuprinzător – a fost citit „în diagonală” întrucât, dacă distinsul preopinent ar fi observat specificarea din cea de a doua pagină, a celor „vreo trei”⁵ file, că „tout cela et autres aspects de détails seront mis en discussion dans une démarche ultérieure”⁶ nu s-ar fi ajuns în această situație.

Cum s-ar putea explica atunci precipitarea de care a dat dovadă, atitudine oarecum atipică celor consacrați în specialitate.

Cunoscutul izvor lapidar de la Cetatea Albă – datat în anul 1440 – , pus la dispoziția specialiștilor români de către N. Iorga⁷ și I. Bogdan⁸, a

---

ceva mai vioi, este acela că nu s-a prezentat "lecțiunea slavonă, ci doar traducerea acesteia în limba franceză, ceea ce face incontrolabilă întreaga «demonstrație». De aceea, în cele ce urmează, trimiterea principală se va face la recenzarea domnului Andrei Pippidi, iar interpolările sale vor fi luate în considerație în mod implicit și doar dacă vor exista motive.

⁵ În cazul în care numărul paginilor are vreo importanță notabilă în determinarea calității, însuși distinsul recenzor nu a onorat cu un număr de pagini ceva mai consistent problematica inscripției de față (Andrei Pippidi, *Din nou despre inscripțiile de la Cetatea Albă*, în *In honorem Paul Cernovodeanu*, ediție îngrijită de V. Barbu, Ed. Kriterion, București, f. a., pp. 81-84). În același timp, nu se putea face abstracție, în cazul discutat aici - de cerințele redacției și în ceea ce privește paginația, acestea sunt foarte clar exprimate pe coperta III a numărului de revistă pe care pare să-l fi consultat Andrei Pippidi: „*Nous prions nos collaborateurs de bien vouloir nous envoyer leurs textes en format électronique, 2-4 p. au maximum...*”.

⁶ Vitalie Josanu, *Erreurs de lecture dans une inscription de Cetatea Albă*, în *rev. cit.*, p. 32, rândurile 15-16. Ceea ce, chiar și dintr-o franceză «destul de personală», se traduce astfel: «toate acestea și alte aspecte de detaliu vor fi puse în discuție într-un demers ulterior».

⁷ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, Ed. Academiei Române, București, 1899, p. 99.

dobândit un loc important în istoriografia privitoare la orașul de la limanul Nistrului. Informațiile decriptate de către istoricii pomeniți mai sus constituie surse de netăgăduit pentru aceia care se apleacă – fie și tangențial – asupra unor aspecte legate atât de trecutul Cetății Albe, cât și de acela al Țării Moldovei în perioada „diarhiei” Iliș-Ștefan II.

Timp de peste un secol s-a încetățenit opinia că izvorul respectiv este scris în limba greacă iar traducerea sa smulge anonimatului numele unui pârcălab al Cetății Albe - Teodorca⁹ - și oferă informații despre o etapă a fortificării cetății-port în timpul și cu implicarea lui Ștefan II¹⁰. Descoperitorii izvorului lapidar, A. A. Kočubinskij și N. N. Murzakevič, au încercat, printre altele, să determine originea etnică a lui Teodorca. Primul vedea un rus originar din Halici iar cel de-al doilea – mai reținut în interpretări – insistă asupra stirpei bizantine a personajului¹¹. Nu este cazul să se comenteze aceste două încercări pomind de la considerentul că

---

⁸ I. Bogdan, *Inscripțiile dela Cetatea Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei*, în AARMSI, s. II, t. XXX, București, 1908, p. 3-13, pl. I.

⁹ Este singurul izvor care ar atesta numele acestui personaj în calitate de pârcălab, dacă ar putea fi acceptată aserțiunea lui Ioan Bogdan.

¹⁰ *op. cit.*, p. 10, 35; Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, *Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, Ed. Academiei Române, 1959, p. 297; *Istoria militară a poporului român*, vol. II, Ed. Militară, București, 1986, p. 94; Mariana Șlapac, *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală*, Ed. Arc, Chișinău, 1998, p. 22; O. Iliescu, *Les armoiries de la ville d'Asprokastron et leur origine byzantine*, în ÉBPB, II, Ed. Academiei Române, București, 1991, p. 154; Lucică Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI. Cetăți voievodale și fortificații orașenești*, teză de doctorat, București, 1972, p. 52-53. Știrea despre fortificare intră în consens cu aceea despre atacurile tătărești din 1439-1440, fapt care spulberă practic orice dubii *vis-à-vis* de descifrarea avansată, N. Iorga, *op. cit.*, p. 99; Idem, *Istoria românilor. Cavalerii*, vol. IV, București, Ed. Enciclopedică, 1996, p. 51; N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei. De la întemeierea statului până la Ștefan cel Mare (1359-1457)*, Ed. Junimea, Iași, 1978, p. 147; Leon Șimanschi, *Epoca lui Ștefan cel Mare*, în *MI*, an XVI, nr. 4 (181), aprilie 1982, p. 26.

¹¹ *Apud*, I. Bogdan, *op. cit.*, p. 11.

inscripția, în versiunea „grecească” inițială, nu oferă indicii concludente în această direcție. Se exprimă rezerve și față de sugestia - tentantă - a unei posibile identificări a lui Teodorca cu importantul negustor valah Teodorcha de Telicha¹² amintit în actele italiene din 1455 și 1471¹³; ceea ce se va vedea mai jos.

Având în vedere faptul că o descriere detaliată a inscripției¹⁴, a fost oferită încă de către Ioan Bogdan¹⁵ se vor prezenta aici doar câteva precizări asupra unor elemente care merită a fi nuanțate.

Crucea mare din centrul inscripției își găsește analogii nu doar cu formele cruciulițelor-relicvar și reprezentărilor acestui însemn pe monedele descoperite la Cetatea Albă¹⁶ ci și cu alte reprezentări similare de pe monedele de la Enisala¹⁷, Isaccea, Ostrov, Păcuiul lui Soare¹⁸. De fapt, analogii ale crucii de pe lespedeza din 1440 de la Cetatea Albă se regăsesc

---

¹² Ștefan Andreescu, *Un om de afaceri român în spațiul pontic la mijlocul veacului al XV-lea: Teodorcha de Telicha*, în *SMIM*, vol. XVI/1998, Ed. Istros, Brăila, p. 23-30, republicat cu același titlu în *Idem, Din istoria Mării Negre (genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 80-88; N. Iorga, *Noi descoperiri privitoare la istoria românilor*, în *Idem, Studii asupra evului mediu românesc*, ediție îngrijită de Șerban Papacostea, București, 1984, p. 225-226.

¹³ Ștefan Andreescu, *op. cit.*, p. 80-81; Mariana Șlapac, *op. cit.*, p. 139-140; Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 81-82.

¹⁴ Întrucât nu sunt semnale despre supraviețuirea inscripției, instrumentul de lucru al subsemnatului l-a constituit fotografia publicată de I. Bogdan și care este reprodusă la finalul demersului de față.

¹⁵ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 4.

¹⁶ V. Spinei, *Circulația unor piese de cult în regiunile românești nord dunărene în secolele X-XIII*, în *Arh. Mold.*, XV/1992, București, p. 156-158, 167-168, p. 170 (fig. 6/1, 10/6).

¹⁷ O. Iliescu, *Génois et tatars en Dobroudja au XIVe siècle: l'apport de la numismatique*, în *ÉBPB*, III/1997, Ed. Enciclopedică, București, p. 164; acest tip de reprezentare este considerat aici de către autor a fi „genovez” iar în altă parte, *Idem, Les armoiries...*, p. 154, 156, este calificat ca fiind „grecesc”.

¹⁸ *Idem, Emisiuni monetare ale orașelor medievale de la Dunărea de Jos*, în *Peuce*, II/1971, Tulcea, p. 263.

pe un areal ceva mai extins, cel puțin, pe litoralul de nord al Mării Negre¹⁹. Deși s-a recunoscut a fi dificilă stabilirea originii acestui tip de cruce²⁰, s-a emis – totuși - ipoteza că reprezentarea crucii grecești²¹, cu patru puncte între brațele ei, datează din sec XIII-XIV și provine din Bizanț²². Chiar dacă nu se cunoaște originea și datarea tipului de cruce pomenit mai sus, s-a estimat că modul de reprezentare asemănător aceluia de pe inscripția lui Teodorca (*cruce înfloritoare*) a apărut în sec. XI și s-a răspândit pe arii vaste în sec. XIII-XV²³. Totodată, asemenea reprezentări ale crucii ormează monumentele armenilor din sec. XI-XV²⁴.

În partea superioară crucea este flancată de două rozete fiecare reproducând, în formă diferită, *Steaua lui David*, (în dreapta privitorului sau *dextra*) și o cruce formată din patru petale (*senestra*)²⁵. Crucea mai

---

¹⁹ *Vizantijskij Herson. Katalog vystavki*, editat de I. S. Čičiurov, Moscova, Ed. Nauka, 1991, printre exemplarele date se numără o placă cu reprezentarea în relief a crucii, p. 82; un fragment de arhitravă dintr-un altar, sec. XII-XIII, p. 145; encolpion din sec XIII, p. 200; un diptic din sec XIII, p. 207 etc; Iu. M. Mogaņčev, *Peščernye cerkvi Tavriki*, Ed. Tavnia, Simferopol, 1997, p. 10, 137.

²⁰ O. Iliescu, *Les armoiries...*, p. 156.

²¹ Faptul că atât pe monedele de tip Asprocastru, cât și pe inscripția lui Teodorca apare o cruce cu brațele egale, cunoscută drept „greacă”, a permis să se facă o departajare între tipul propriu-zis și modul de reprezentare. În altă ordine de idei, nu este exclus ca – în cazul în care nu se poate vorbi de vreun semn/siglă de monetărie - punctele dintre brațele crucilor de pe monedele unor orașe nord-vest pontice să constituie o formă stilizată a tetragramei IC XC HI KA , prezentă și pe inscripția din 1440.

²² *Ibidem*, p. 157.

²³ Iu. M. Mogaņčev, *op. cit.*, p. 10.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Steaua lui David* sau *pecetea lui Solomon* și medalionul cu petale dispuse în cruce sunt înlocuite, pe unele pietre de mormânt moldovenești de mai târziu, cu reprezentările lunii, respectiv ale soarelui, așa cum este cazul lespezilor tombale de la mănăstirea Secu, jud. Neamț, reproduse în pl. 2. Trebuie menționat, printre altele, că așa-zisa *Steaua lui David* este un element decorativ comun pietrelor funerare moldovenești (M. A. Musicescu, *Sculptura pietrelor de mormânt*, în *Repertoriul monumentelor și obiectelor*

este flancată de altele două asemănătoare, mai mici. Triada de cruci este așezată pe o împletitură - ușor asimetrică - de tulpine, frunze și flori. Opera a fost atribuită unui reprezentant al sculpturii bizantine orientalizate²⁶.

Potrivit datelor oferite de către Ioan Bogdan, suportul inscripției are cca. 112 cm lungime, o lățime de cca 52 cm și o grosime de cca 6 cm²⁷. Totuși, judecând după fotografie, partea superioară a inscripției este mai lată decât cea inferioară, ceea ce se poate verifica cu rigla adăugând lungimea de aproximativ 112 cm, prinde contur imaginea unei veritabile pietre de mormânt și nicidecum a unei inscripții inaugurale, care ar fi trebuit să aibă o formă dreptunghiulară. Ar putea fi invocat și „unghiul de fugă” datorat aparatului de fotografiat și punctului de stație dar nu poate constitui aici un element hotărâtor.

Recenta revenire a domnului Andrei Pippidi asupra problematicii inscripțiilor de la Cetatea Albă, își propune, în ceea ce privește lespezea lui Teodorca, să clarifice sensul unor termeni grecești²⁸ evitați sau – mai curând – adaptați la realitățile românești de către Ioan Bogdan. Se redau mai jos cele două versiuni, după care se poate sesiza elementul de noutate adus de intervenția domnului Andrei Pippidi.

Traducerea lui Ioan Bogdan:

„† Rugăciunea robului lui Dumnezeu Fedorca
Isus Hristos
Biruieste

---

de artă din timpul lui Ștefan cel Mare, coord. M. Berza, Ed. Academiei RPR, București, 1958, p. 242).

²⁶ Lucică Chițescu, *op. cit.*, p. 53; M. Șlapac, *op. cit.*, p. 141.

²⁷ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 4.

²⁸ Este vorba despre termenii „ἐπιστατος τοῦ καστρου”, „μάγιστρον τῆς αὐθεντίας” și „ὑπατος”.

† Făcutu-s'a această cetate
pe vremea preacuviosului domn
gospodar Io(an) Ștefan voevod,
și prin boierul domniei (sale) și al cetății
pârcălab, în anul 6948. † Mântuește
de primejdii pe robul tău, născătoare de Dumnezeu. †
Ștefan. Noemvrie în 10²⁹.

Traducerea domnului Andrei Pippidi:

„Rugăciunea robului lui Dumnezeu Theodorca, Iisus Hristos biruiește.
Făcutu-s-a această cetate în vremea prea evlaviosului principe consul Io
Ștefan voievod și de către magistrul principatului și supraveghetor al
cetății, în anul 6948. Mântuiește de primejdie pe robul tău, născătoare de
Dumnezeu. Ștefan, 10 noiembrie³⁰.”

Trecând peste modul de redare, nerecomandabil, al textului celei
de-a doua versiuni reproduse mai sus, fiind inadmisibilă – cel puțin -
omiterea unor semne din textul inscripției, cum sunt cele patru *invocatio
symbolica*, nu s-au oferit decât câteva explicații evazive referitoare la
inedita demnitate la care „pretindea” Ștefan II, aceea de *principe consul*
și la semnificația funcției de *magistru al principatului*. Nu este cazul să se
aducă în discuție aici noțiunea de „principat” și percepția ei în epocă.

Ambele versiuni, redată mai sus, ridică însă – în afara problemelor
de ordin tehnic ce vor fi supuse discuției în rândurile următoare - o serie
întregă de nedumeriri:

1. Cum se explică forma trapezoidală a pietrei?!

---

²⁹ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 6.

³⁰ A. Pippidi, *op. cit.*, p. 81.

2. Compoziția decorativă iese din seria cunoscută a inscripțiilor inaugurale de pe cetățile și lăcașurile de cult din Moldova și chiar de la Cetatea Albă. Nu sunt cunoscute – deocamdată - analogii în afara Țării Moldovei.
3. Cum s-ar explica prezența acesteia ca prototip pentru unele pietre funerare?
4. Cum se explică organizarea unor lucrări de fortificare la Cetatea Albă, în contextul crizei politico-economice în care s-a aflat Țara Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun? Lucrare finanțată de Ștefan II a cărui situație nu era dintre cele mai fericite.
5. În ciuda unor interpretări istoriografice, persistă încă - și în cele mai recente contribuții - nesiguranța în privința atribuțiilor lui Teodorca³¹. Era pârcălab sau arhitect al lucrării?
6. De ce s-a încălcat cutuma, respectată în cazul celorlalte inscripții de la Cetatea Albă, în care, în afară de pârcălab, este pomenit și voievodul? Cum se explică întâietatea pârcălabului în fața celui uns de Dumnezeu?
7. Care rob al lui Dumnezeu așteaptă mântuire, Teodorca sau Ștefan? Chiar dacă Ioan Bogdan îl indică pe Ștefan³².
8. De ce a fost, totuși, redactată în grecește? Răspunsul trebuind să aibă ca reper și alte vestigii asemănătoare din regiunea Mării Negre.
9. Poate statutul - identificat ca „oficial” - al limbii grecești la Cetatea Albă, la mijlocul veacului XV, ar avea nevoie de

---

³¹ M. Șlapac, *op. cit.*, p. 138-140; Dan Floareș, *Fortificațiile Țării Moldovei din secolele XIV-XVII*, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2005, p. 202.

³² I. Bogdan, *op. cit.*, p. 13.

ceva argumente palpabile pentru a se ridica la valoarea celor care au lansat și susținut o atare posibilitate.

Analiza atentă a inscripției, scoate în evidență unele litere absente în descifrarea inițială. În afara confuziei unor litere și a omiterii unor haste, situație frecvent observată în text, este greu a se reconstitui cuvântul γΠΑΤΣ' (din rândul 6), ΔΙΑ, ΜΑΓΙΣΤΡΟ ΤΗΣ ΑΦΕΝΤΙΑΚΚΕ ΨΤ (rândul 7).

Totodată, se disting anumite semne care nu au nimic în comun cu alfabetul grecesc. Este cazul lui *juvete* (Ж) din rândul IV, *iati* (Ѡ), din același șir, sau *zemle* (З) din rândurile IV, VII și VIII. Încercarea de a citi inscripția în limba slavonă – respectând normele epigrafiei slavone – dezvăluie un text al unei pietre de mormânt, care conține unele informații destul de importante.

Nu merită prea multe comentarii artificiul de intimidare, de genul „*magister dixit*”, cu care vine domnul Andrei Pippidi, merit să se substituie unui contraargument serios; este suficient a-l reproduce: „că am greșit eu (Andrei Pippidi, *Din nou despre inscripțiile de la Cetatea Albă*, în vol. *In honorem Paul Cernovodeanu*, ed. Violeta Barbu, București, 1998, p. 75-85) n-ar fi de mirare, dar primii editori, Murzakevici și Kociubinski, au fost ruși. Iorga, nici el, *n-a șovăit să accepte lectura acestor savanți* (subl. V. J.). Dacă lor nu le-a dat prin minte că vedeau o inscripție slavă (de fapt slavonă, n. V. J.), ne-am fi așteptat ca Ioan Bogdan, slavist reputat din cea mai înaltă școală vieneză, să recunoască măcar literele (*sic!*)” (p. 308).

Se remarcă doar faptul că cercetătorul nu este *prea* inițiat în paleografie/epigrafie slavonă, ceea ce se sesizează după ultima sa observație. Orice începător în domeniu știe că semnele grafice slavonești

nu se numesc „litere”, ci slove sau buchii! Pentru alfabetul chirilic, până și în limbile slave vorbite se folosește termenul „Буква”. Că limba folosită în cancelaria Țării Moldovei se numește slavonă și nu „slavă”, este un alt detaliu care solicită o argumentare ceva mai extinsă ce nu își are locul aici, mai ales că informația nu este - nici pe departe - insolită. Într-o intervenție de nivel academic – fie și în cazul unei scurte note de lectură - o asemenea superficialitate este inadmisibilă și regretabilă. Altminteri, tonul recenzării - pe cât de vehement, pe atât de superficial - poate fi privit cu ceva mai multă toleranță și înțelegere. De aceea i se poate propune o completare bibliografică. Mai la îndemână – încadrată între limitele ultimilor „70 de ani” – ar fi lucrarea lui Șerban Andronescu³³, în care, în afară de multe alte informații utile, se poate constata că „un derivat al scrierii grecești care nu s-a depărtat mult de modelul lui e alfabetul chirilic”³⁴ și, chiar - mai mult decât atât! - „în afara alfabetelor latin și slav (...) scrierea grecească a dat câteva derivate mai importante care sînt alfabetele armean, georgian, alban (Caucaz), gotic (al lui Ulfila) și copt (în Egipt)”³⁵.

Nici nu se caută a se înțelege cum a fost posibil ca I. Bogdan să fi scăpat atât de lesne o asemenea eroare ori dacă situația de față se explică sau nu prin faptul că eminentul istoric a publicat inscripția cu descifrările oferite de către specialiștii ruși, fără o investigație personală asupra izvorului. Același grad de interes ar trebui să îl ridice și concentrarea cu care s-au aplecat Kočjubinskij și Murzakevič asupra acestui izvor, în ciuda creditului acordat acestora de către Nicolae Iorga. Este o accentuare asupra ne semnificativului căreia doar *mass-media* actuală îi conferă o

---

³³ Șerban Andronescu, *Cadmos. Scurtă istorie a scrisului*, Ed. Științifică, București, 1966, pp. 5-359.

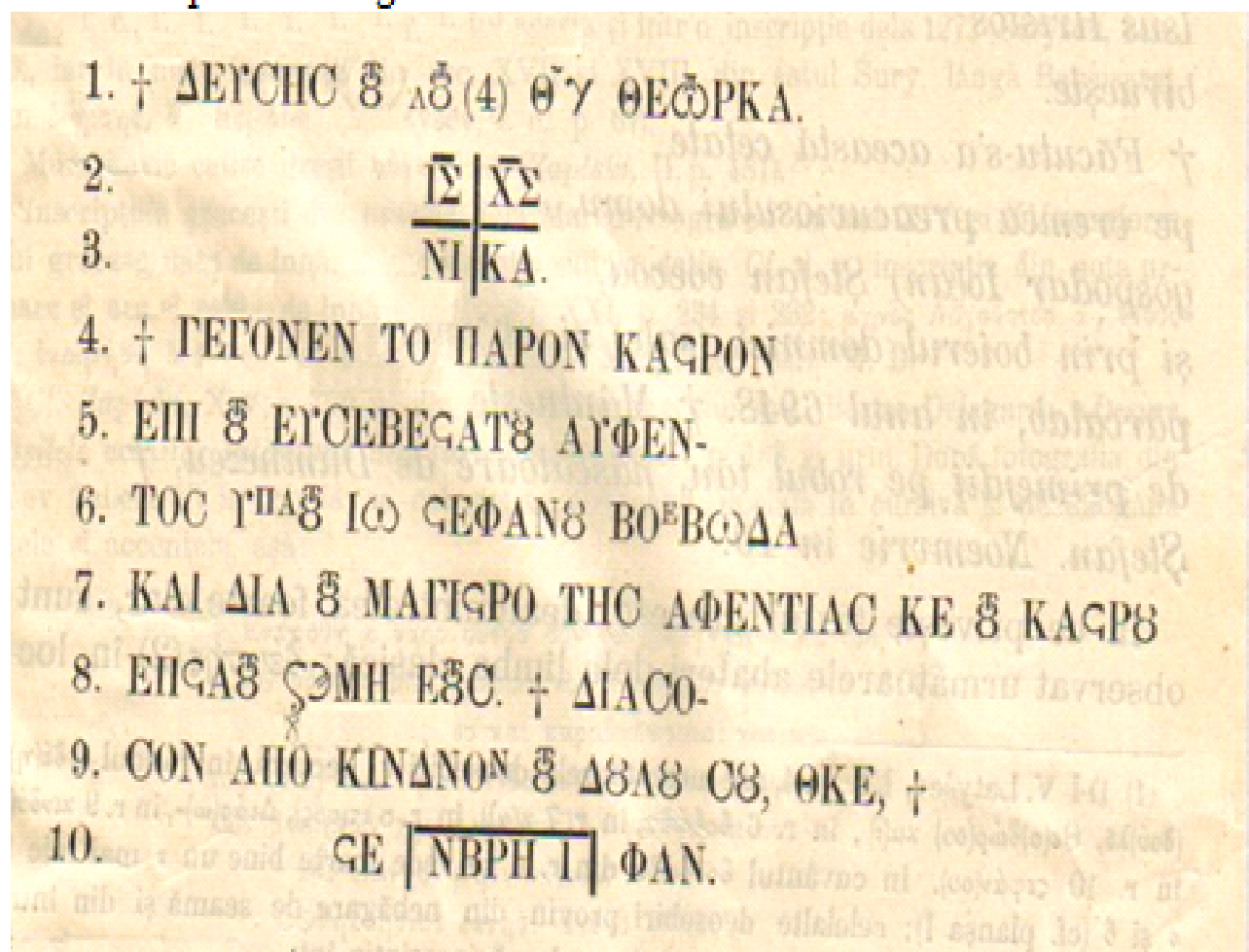
³⁴ *Ibidem*, p. 328, vezi și Emil Virtosu, *Paleografia româno-chirilică*, Ed. Științifică, București, 1968, p. 20-21.

³⁵ *Ibidem*, p. 304.

valoare de primă pagină, atenția principală după care se dezvoltă rândurile de față se concentrează – totuși - asupra inscripției din 1440 de la Cetatea Albă.

Cu scopul demarării unei analize mai serioase, se prezintă, mai jos, decriptarea lui Ioan Bogdan, urmată de cea a variantei propuse de subsemnatul, pentru a înlesni comparația.

După Ioan Bogdan:

Descifrarea propusă în textul ce a generat reacția domnului Andrei Pippidi și această intervenție este următoarea:

† Δ Ε Υ Σ Ω Η Σ Τ ρ α γ θ ὺ θ ε ὤ ρ κ α
     ἱ ῥ   χ ῥ
     η ῖ   κ α
 † τ ε ° σ η ρ ε ῶ ρ δ υ ρ ζ ε ζ ῆ κ ι
 ε π ῖ τ ρ υ σ ε β ε ϕ α γ γ φ ε η
 γ ο σ υ η ῖ ω ρ ε φ α η ῖ β ο β ω δ ρ α
 κ α ι ζ ῆ ρ α μ ὶ ο β τ ρ φ ρ ῶ τ α ρ ω κ ε ρ
 ε π α γ ρ σ θ μ η ζ γ † α π α ρ ο
 σ ο η τ ο κ ἄ ο η ῖ γ δ ο σ υ θ ε κ ε †
 ρ ε   η β ρ η ῖ   φ ρ η

1. † Δ Ε Υ Γ Η Ω Σ Τ (ΕΡ) Υ (Π) Α (ΚΟ) Υ Ω (ΕΔ) Υ Ω Ε (Ο) Δ Ω Ρ Κ Α
2. ἱ ῥ Χ Ϟ
3. η ῖ ρ α
4. † τ ε ο (Δ Ω Ρ Κ Α) σ (η) η σ η (ζ) β ω ρ δ υ ρ ζ α ζ ζ ῆ η ῖ
5. σ η ῖ τ (ζ) (ο) υ σ υ σ ε ρ ε ζ α τ υ α υ φ ε η
6. γ ο σ (η) υ (Δ η) η υ ἱ ω ζ ε φ α η ῖ β ο β ω δ ρ α
7. ρ α (κ ζ) ἱ ζ υ η α υ ρ ο λ η η (υ) ο τ β τ η α ρ φ ο λ ῖ σ τ υ α σ π ρ ω κ ε ρ τ ρ υ
8. ε π η (σ) α (η ζ) υ ρ ζ ε ρ η η ζ ῆ γ † α η α (κ) σ ο
9. σ ο η α π ο β α η ο η τ υ δ ο σ υ θ ε κ ε †
10. ζ ε   η (ο ε α) β ρ η η ἱ φ α η

În traducere:

1. † Dumnezeu nostru odihnește trupul lui Teodorca
2. Iisus Hristos
3. Învingătorul
4. † Teodorca, fiul lui Burduja aici zace,
5. odihnește (și a fost îngropat în vremea)
6. domnului Io Ștefan voievod
7. ca și jupanului Roman de la al doilea polis Asprocastu
8. scris la 6948 (1440) [?] † și iarăși cu
9. somn de odihnă până la judecată (de apoi)†.
10. Ștefan, noiembrie 10.

În sprijinul versiunii oferite mai sus, se impun câteva lămuriri de ordin tehnic.

Primul rând „†ΑΓΥΓ ΗΩΓΥ(ΕΡ) Υ(Η)Α(ΚΟ)Υ Α(ΕΔ)Υ Α.Ε(Ο)ΑΩΡΑΑ”, conține două cuvinte în limba latină, care reprezintă *invocatio verbalis*. Prezența celor două cuvinte nu poate trezi dubii, de altfel nici nu a fost tăgăduită în ultimele variante, prin deciptarea ΔΕΥΧΗC. Nu a fost observată, până acum, prezența clară a slovei *ot* (Ω) sub hasta lui *naș* (Η), ceea ce schimbă deja datele problemei.

Este greu de găsit, deocamdată, o altă explicație în privința scrierii invocației verbale în limba latină, decât o trimitere la componența și cultura occidentală/occidentalizată a unor părți largi din populația Moncastrului, la prezența unor reprezentanți ai catolicismului. Existența, până acum necontestată, a unui mozaic etnic și confesional la Cetatea Albă, un loc unde s-au întâlnit civilizația bizantină, românească și italiană, trebuia să dea naștere unor particularități, unele dintre ele palpabile și în cazul inscripției de față.

Oarecum surprinzătoare este, într-adevăr, rugăciunea pentru odihna trupului - și nu a sufletului - lui Teodorca. Traducerea propusă aici nu a fost adaptată ci reproduce strict sensul cuvintelor identificate în inscripție.

Piatra este afectată deasupra slovelor $\Psi\Delta\Psi$ dar se poate presupune existența unei tître, ca și în cazul grupului $\Phi\Psi$. Din aceste considerente, acest grup de slove, prin completare, a fost intuit a fi $\Psi(\Pi)\Delta(R\Phi)\Psi$ (odihnește); la fel $\Phi\Psi = \Phi(\mathcal{G}\Delta)\Psi$ (corpul lui). Șirul IV diferă deja de transliterarea lui Ioan Bogdan cu observația că aici, ca și în cazul rândurilor VI-IX - cu toată deschiderea pentru acceptarea versiunii de până acum a inscripției - pe planșa foto nu pot fi identificate multe dintre semnele grecești. Observație care trece peste confuzia făcută, uneori, între litera Γ și *tverdu* (Γ) sau dintre N și K în ligatură în loc de *juvete* ($\mathcal{K}$), de exemplu. Astfel, în loc de $\Gamma\mathcal{E}\Gamma\text{ONEN}$, cu absența clară al celui de-al doilea semn Γ și O destul de confuz, s-a optat pentru lecturarea $\Upsilon\mathcal{G}\mathcal{O}$ (O, reprezentat printr-un punct), cu completarea $\mathcal{A}\mathcal{O}\mathcal{P}\mathcal{R}\mathcal{A}$, apoi - odată cu semnul următor, ce seamănă mai mult cu *slovo* ($\mathcal{G}$) decât cu O - începe un alt cuvânt $\mathcal{G}\mathcal{H}\mathcal{G}\mathcal{H} = \mathcal{G}\mathcal{H}\mathcal{H}\mathcal{G}\mathcal{H}\mathcal{Z}$ (fiul lui). Sub *naș* ($\mathcal{H}$) se vede foarte clar un *ot* ($\mathcal{W}$) - într-o ligatură reluată după modelul aceleia ce compune cuvântul $\mathcal{H}\mathcal{W}\mathcal{G}\mathcal{T}\mathcal{G}\mathcal{P}$, al invocației verbale - iar sus, la *naș* ($\mathcal{H}$), este săpat o altă hastă a unei noi slove, cele trei semne în ligatură fiind *naș* ($\mathcal{H}$), *buchie* ($\mathcal{E}$) și *ot* ($\mathcal{W}$) ale cuvântului următor.

În continuare, în locul unui Π cu A în ligatură, identificate de I. Bogdan, este mai clară prezența lui *rița* ($\mathcal{P}$) și *dobro* ($\mathcal{A}$). Slova *ucu* (Ψ) este citită - într-un mod inexplicabil - ca O, deși se vede, destul de clar, cel puțin o hastă superioară deasupra cercului. În altă ordine de idei, dacă ar fi existat acolo semnul O, acesta nu avea nici un rost să fie micșorat, așa cum se prezintă în inscripție, decât dacă s-ar fi aflat într-o situație de

suprascriere sau ligatură, ceea ce nu este cazul atât în varianta propusă cât și în versiunea de citire în limba greacă.

Citirea lui N în ligatură cu K, în loc de slova *juvete* (Ж), având în vedere și convingerea editorilor că au în față o pisanie în greacă, nu prezintă nedumeriri. Nu poate fi citită altfel nici ligatura dintre *az* (Α) și *sigmataf* (Σ), nu se vede însă litera P observându-se mai degrabă un *zemle* (З) și ridică mari semne de îndoială aceeași modalitate de citire a literei O, vizibil micșorată în timp ce reliefurile pietrei de deasupra acestui semn înclină mai curând spre citirea unei forme inexistente în alfabetul grec, *iati* (Ι), urmată de un semn pentru care s-a admis - cu mari rezerve - interpretarea ca fiind *naș* (H). Până aici, deci, în loc de TO ΠΑΡΟΝ ΚΑΤΡΟΝ se propune ΓΩΡΑΥΚΑ Σ ΒΗΚΙ, ultima literă fiind considerată a fi, de fapt, două, *caco* (Κ) și *ι* în ligatură.

Cele mai mari dificultăți de descifrare le ridică rândul următor (nr. V), slovele, deși lizibile, nu pot fi deocamdată legate în cuvinte, cu excepția primelor patru, care ar putea fi citite ΓΗΙΥ. Nu este exclus, având în vedere întregul conținut al presupusei inscripții funerare și în concordanță cu textul altor lespezi de momânt moldovenești, să fie scris ceea ce în traducere ar însemna „odihnește și a fost îngropat în vremea...”³⁶.

Pe de altă parte, s-ar putea ca acest rând să fi fost scris chiar în limba greacă și fără a exista vreo obiecție în privința corectitudinii decriptării inițiale, traduse „în vremea preacuviosului domn”. După o

---

³⁶ G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *BCMI*, an 1925, Ed. Cartea Românească, București, p. 273, 282; este cazul să se facă o distincție între lespezile tombale domnești și acelea ale persoanelor particulare, ceea ce s-a mai subliniat în cazul pietrelor funerare din sec. XV ale sașilor și armenilor, vorbindu-se despre o „cu totul altă factură tehnică și viziune stilistică”, M. A. Musicescu, *op. cit.*, p. 241.

afirmație proprie – pe care, în recenzie, Andrei Pippidi nu pare să și-o ia în calcul, desigur în virtutea circumstanțelor – „exemple de inscripții parțial în grecește, parțial în slavonește sunt rare, totuși această situație nu constituie o excepție”³⁷. Probabil că este vorba aici despre perpetuarea unei tradiții ceva mai vechi, de redactare a unor inscripții tombale bilingve (de obicei în limbile latină și greacă), câteva exemplare din sec. II-IV, descoperite la Tomis și Histria, au fost publicate și comentate recent³⁸; alte referiri pot fi consultate și în istoriografia ceva mai veche³⁹.

Rândul VI este destul de facil de descifrat în limba slavonă și nu contestă decât într-o măsură nesemnificativă rezultatul la care a ajuns I. Bogdan. Este inexplicabilă lecturarea literelor ΠΑΤϚ ce compun, în versiunea inițială, cuvântul γΠΑΤϚ fiind vorba mai curând despre ΙΙΙϚ, în ligatură care împreună cu semnele din față compun slavonescul ΓΟΓΒΙΙΙϚ.

Următorul șir, ceva mai consistent decât celelalte rânduri ale inscripției, prezintă și cele mai multe diferențe. Trebuie insistat asupra numeroaselor ligaturi, vizibile totuși - în ciuda calității reproducerii foto - necorespunzătoare din anumite puncte de vedere. De remarcat este că Ioan Bogdan a lucrat după aceeași fotografie, ceea ce nu ar putea împiedica și alți „ochi” curioși să se concentreze asupra materialului în cauză pentru a face o rectificare cuvenită. Nu există rezerve în privința corectitudinii descifrării primelor trei semne *caco* (K), *az* (I), *ije* (Ī), ceea ce urmează însă rămâne un mare semn de întrebare. Nu se disting multe dintre literele care alcătuiesc, după versiunea grecească, ΔΙΑ (Δ?),

---

³⁷ Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 77.

³⁸ Marius Alexianu, *Les inscriptions bilingues privées de Tomi et de Histria*, în *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea. From the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*, volum editat de Victor Cojocaru, Ed. Trinitas, Iași, 2005, p. 307-310.

³⁹ D. M. Pippidi, *Prosopographica Tomitana*, în Idem, *Studii de istorie și epigrafie*, Ed. Academiei RSR, București, 1988, p. 223.

МАПІСРО (I_CP?), THC (HC?), АФЕНТИАС (?), KE (?), ultimul cuvânt din acest șir, КАСТР¹ regăsindu-se și în varianta propusă aici, doar că acesta se citește în toponimul Asprocastru.

Mult mai clar poate fi citit, după primele trei slove, *zemle* (З), urmat de *ucu* (У) deasupra căruia pomește hastul lui *pocoi* (П) în ligatură cu *naș* (Н), sub care se află *az* (А) care-i conferă o arcuire, sau mai bine zis, o poziție ușor oblică semnelui *ucu* (У), după care se află. Urmează *ucu* (У), foarte clar, regăsit și în versiunea publicată de Ioan Bogdan, în grupul ce formează ¹Т, acest Т suprascris putând fi interpretat mai curând ca *rița* (Р).

Până aici: КА І ЗУПАНУ Р. Dacă această din urmă suprascriere a fost remarcată, s-a ignorat, într-un mod cu totul inexplicabil, suprascrierea alăturată a lui *on* (О), plasat între hasturile lui *ucu* (У) și *mislele* (М), această poziție dându-i o formă triunghiulară. Slova *mislele* (М) se mai află în ligatură cu *az* (А) și *naș* (Н) plasat sub hastul unui *tverdu* (Т) suprapus peste un *on* (О). De aici și numele personajului, РОМАНІІ iar următoarele două semne *on* (О), *tverdu* (Т) indică proveniența sa. În continuare, se vede clar slova *vede* (В), *tverdu* (Т) în ligatură cu *ije* (И) și *az* (А), ultima slovă fiind însoțită de *rița* (Р) suprascris (ВТНІР), *ferta* (Ф), *liude* (Л) și *on* (О) suprascris, *slovo* (С), *ucu* (У) și *tverdu* (Т) suprascris, (ФОЛНСТУ, care nu poate duce decât cu gândul la cuvântul *polis*, prezent aici într-o formă ușor calchiată)*, cu cea mai mare siguranță se poate citi

---

* Andrei Pippidi întreba, oarecum retoric, în recenzia sa dacă “polis” este un cuvânt românesc. I se va răspunde astfel: la fel de mult ca *oraș*, *jupan*, *voievod*, *horodiște*, *egumen*, *cavaler* etc. sau, mai nou, *mașină*, *computer*, *traveling*, *copiwriter*, *sejur* etc.

apoi *az* (A) în ligatură cu *pocoi* (B), acesta la rândul său legat de *slovo* (G) în partea inferioară, pe interior, a hastului și cu *rița* (P) în cea superioară, pe exterior, *ot* (W), foarte clar, deși omis de I. Bogdan, rândul finalizându-se cu cuvântul KAGTPY, rezultă deci, AGHPORAGTPY.

Justificat pentru noi sau nu, rândul VIII conține slovele *iest* (G), *pocoi* (B) în ligatură cu *ije* (H), ignorat în versiunea I. Bogdan, și *az* (A) (GHH A, prin completare obținându-se GHHGHHZ), apoi *ucu* (Y) urmat de văleatul exprimat în slovele ϚϚϚϚ (1440). Grupul de slove cu titlă deasupra nu a putut fi deocamdată descifrat, ar putea fi citite semnele *zemle* (B), *ucu* (Y), și *glagoli* (Γ), urmat de o cruce, *az* (A) confundat de I. Bogdan cu Δ, apoi *pocoi* (B), în loc de I, în ligatură cu *az* (A) și *slovo* (G), *on* (O). S-a interpretat ca A H A(K) O O.

Penultimul șir începe cu un *slovo* (G) deteriorat dar i se văd foarte clar capetele, *on* (O), *naș* (H), *az* (A) în ligatură cu *pocoi* (B), *on* (O), *caco* (K), *az* (A) suprapus peste *ije* (H), asemănător mai mult cu *naș* (H), *on* (O), *naș* (H). Până aici: GHH A HPORHHH. Urmează *ucu* (Y) suprascris de *tverdu* (T), apoi *dobro* (A), *on* (O), ușor deformat, GY O, R G, rând încheiat cu un alt semn al crucii. Există câteva diferențe de citire și aici față de varianta grecească și anume: pentru cuvântul KINΔON, după *caco* (K) nu poate fi citit I și Δ; cu atât mai confuză este identificarea cuvântului ΔϚΛϚ: cum a fost posibilă identificarea primului Ϛ în locul lui *on* (O) și al celui de-al doilea Ϛ în locul lui *slovo* (G), identificabil cu ochiul liber?

Încheierea inscripției rămâne aceeași și pentru varianta slavonă, propusă aici.

În cazul în care s-ar exprima dubii *vis-à-vis* de ligaturile identificate în varianta de față a inscripției, se propune compararea acestora cu cele regăsite în inscripția datată – și ea - greșit, 1476⁴⁰, de la Cetatea Albă sau în alte pisani moldovenești, apropiate din punct de vedere cronologic publicate și în *Repertoriul* recomandat de către domnul Andrei Pippidi⁴¹. În același timp – ca o paranteză - se atrage atenția distinsului preopinent că trimiterea la articolul M. A. Musicescu, din acest *Repertoriu* este, din multe puncte de vedere, gratuită, dacă s-ar ține cont - în primul rând - de faptul că respectiva contribuție, destul de valoroasă, se referă – în realitate – la decorația sculpturală a pietrelor de mormânt din epoca lui Ștefan cel Mare. Trebuie reamintit aici că inscripția în discuție este datată în 1440, articolul recomandat fiind util pentru încercarea unor vagi conexiuni de ordin tehnic.

În cazul pietrelor tombale voievodale, făurite și montate la porunca lui Ștefan cel Mare⁴², pot fi observate ușoarele diferențieri, create de variația sobră a decorului vegetal-geometric. Repertoriul motivelor decorative, modalitatea dispunerii acestora și tablourile compoziționale

---

⁴⁰ Se atrage atenția asupra faptului că aici trebuie citit un *millesim*, nu *văleat* (*ab origine mundi*), ceea ce se specifică foarte clar în textul inscripției prin formula « ПѠѦ АСТН ВЪПЛАЩІ СНАНН ГНР » (adică «în anii de la întruparea Domnului», tradusă ca atare și de către Ioan Bogdan!) și se citește anul exprimat prin slovele ѦVIIѦ (1484), în loc de inventatul ѦIIIѦ (6984), din traducerea lui Ioan Bogdan. Datarea cunoscută s-a făcut mai mult după pârcălabii menționați, la intervenția lui Ioan Tanoviceanu, ceea ce recunoaște și Ioan Bogdan (*op. cit.*, p. 2-3), acceptată până la urmă și de Nicolae Iorga, deși pledase inițial pentru datarea 1484. Problemele ridicate de datarea acestei inscripții solicită însă – și încă - o dezbateră aparte.

⁴¹ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, coord. M. Berza, Ed. Academiei RPR, București, 1958, p. 116, 127, 167; poate fi utilă aici și consultarea unor contribuții teoretice, dintre care se pot reține cele semnate de Emil Virtosu, *op. cit.*; Aurelian Sacerdoțeanu, *Orientări în paleografia română*, publicată în *RA*, 1, an XI, București, 1968.

⁴² M. A. Musicescu, *op. cit.*, p. 243-244.

sunt în general unitare. Se poate vorbi aici, dacă nu de același meșter-
autor, cel puțin de același „atelier”. Din această serie, analizată de M. A.
Musicescu, face distincție piatra de mormânt a unui necunoscut, datată în
1494, aflată la biserica Precista din Bacău⁴³.

Poate fi justificată considerarea pietrelor de mormânt săpate din
porunca lui Ștefan cel Mare ca un punct de plecare sigur pentru orice
analiză concentrată, mai ales, pe exemplare mai vechi? Cu atât mai mult
cu cât nu constituie o noutate faptul că arta din timpul marelui voievod,
inclusiv cea cu destinație funerară, este una inovatoare, creatoare, cu
multe elemente ce poartă amprenta originalității.

În altă ordine de idei, revenind la dezbaterile pe marginea izvorului
epigrafic supus analizei, este interesantă utilizarea lui *ξ* (*sigmataf*), având
valoarea lui *st*. După Ioan Bogdan acest semn este cunoscut în scrierea
grecească din secolele XII și XIII și generează, mai târziu, semnul *Ń* din
alfabetul rusesc, se utilizează mai ales pentru a reda miile, având un
accent cruciform jos⁴⁴. Ceva mai târziu, în veacul XVIII și primul deceniu
al celui următor, acest semn grafic, ca o influență clară a scrierii grecești,
este utilizat destul de rar în scrierea de tipar dar se regăsește frecvent în
acte, pe toate tipurile de sigilii, inscripții, în scrierea numelui Constantin,
Ștefan etc.⁴⁵.

Mai pot fi remarcate aici și câteva observații ale lui Ioan Bogdan
asupra unor inadvertențe regăsite în propusa variantă grecească a
inscripției din 1440, mulțumindu-se să pună capăt nedumeririlor vorbind
despre „grecitatea barbară a autorului”⁴⁶; undeva - mai jos - recunoștea a
fi „curioasă numai întrebuițarea lui ὕπατος ca atribut al lui Ștefan” și îl

---

⁴³ *Ibidem*, p. 258.

⁴⁴ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 23.

⁴⁵ Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 46, 104.

⁴⁶ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 7.

traducea prin БОДЪРНИК⁴⁷ și că „o invocație așa de solemnă pentru un săpător în piatră, ar fi ceva cu totul neobișnuit”⁴⁸. Pentru a netezi aceste asperități, Ioan Bogdan a intervenit cu unele adaptări forțate, atitudine semnalată și de către domnul Andrei Pippidi⁴⁹.

Fiind adversar al acestui tip de imixtiune, neortodoxă, a specialistului asupra unui izvor istoric, versiunea de față nu va suporta modificări doar pentru că anumite expresii „nu se leagă”. Totodată, dacă ar fi existat vreo intenție de falsificare – acuzație care pare să transpară din formulările lui Andrei Pippidi, atipice unor dezbateri selecte – cu siguranță, unele prezențe, nespecifice unei pietre tombale, ar fi fost *ajustate*, după modelul unuia dintre cele mai celebre cazuri, semnat de către B. P. Hasdeu. Acesta este un fragment din răspunsul convenit pentru câteva dintre întrebările puse în „chestionarul” încropit pe fondul recenziei pomenite. Poate că altcineva ar trebui „să dea seamă” de rugăciunea conținută în inscripție, pentru odihna trupului răposatului - și nu a sufletului - sau de faptul că a indicat data la care a fost scris epitaful și nu data morții sau a îngropării.

O altă categorie de întrebări ale „chestionarului” făceau apel la partea inedită a expresiilor conținute în varianta slavonă a inscripției. Singulară ar fi – după domnul Andrei Pippidi – referirea la „veșnica odihnă până la Judecata de Apoi” și faptul că Ștefan, cel menționat în ultimul rând, este meșter, asemenea cazului „unic” al lui Ian, de pe lespedea lui Bogdan. Cum se pot ridica asemenea obiecții într-un moment în care numărul izvoarelor epigrafice cunoscute este atât de inconsistent? Nu sunt cunoscute nici măcar pietrele de mormânt *originale* ale voievozilor de până la Ștefan cel Mare, comparația acestor materiale cu unele exemplare – autentice – anterioare epocii marelui domn este lipsită

---

⁴⁷ *Ibidem*, p. 9.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 13.

⁴⁹ Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 81-82.

de sens; nu mai are rost să se amintească despre dispariția unui mare număr, posibil, al lespezilor așezate inițial peste momintele persoanelor particulare.

Totodată, câte vestigii epigrafice moldovenești din, cel puțin, prima jumătate a secolului XV cunoaște domnul Andrei Pippidi pentru a putea afirma cu certitudine că expresia „veșnica odihnă până la Judecata de Apoi” nu ar trebui să se regăsească pe un epitaf sau că menționarea meșterului Ștefan – deși nu s-a sugerat măcar, aici și în demersul recenzat, o asemenea calitate a personajului – ar fi a doua semnătură de meșter după aceea a lui „mistr Jan” identificată pe lespeda de la Rădăuți?

S-au prezentat și câteva probleme modeste, neconvingătoare în esență, menite însă să confere o oarecare consistență „chestionarului”. Atâta timp cât una dintre principalele noutăți ale acestui demers este acela că inscripția, considerată inițial a fi fost scrisă în limba greacă și reprezentând un text inaugural, face parte, de fapt, din repertoriul pietrelor funerare moldovenești redactate în limba slavonă, era firesc să existe și diferențe de conținut față de varianta Ioan Bogdan.

Doar astfel se poate răspunde observației că, în versiunea nouă, spre deosebire de cea veche*, apare un jupan Roman de la cel de-al doilea *polis* Asprocastru. De asemenea și faptul că Teodorca din inscripție nu a fost una și aceeași persoană cu Theodorca de Telicha, odată ce primul era

---

* Tautologia este intenționată aici nefiind mai stridentă decât suportul logic al observației domnului Andrei Pippidi. În mod implicit, este imposibil de a satisface cumva vigilența doamnei Maria Magdalena Székely și a domnului Ștefan S. Gorovei care se așteptau – de asemenea - ca versiunea slavonă propusă de subsemnatul să păstreze cuvintele și semantica rândurilor 4 și 7 în forma inițială, grecească (*op. cit.*, p. 201-202, nota 88)! Foarte originală rămâne și constatarea cuplului de cercetători că „este suficient pentru a proba fantezia «creatoare» a autorului” – adică a subsemnatului – doar pe baza unei asemenea observații; acest mod inedit de analiză, nu poate fi apreciat, desigur, drept ceea ce distinșii preopinenți lasă să se înțeleagă prin expresia „straniu «exercițiu»”.

decedat la 1440 iar cel de-al doilea se regăsește pomenit în izvoarele de după această dată. Iată de ce este de prisos să se facă vreo conexiune cu Theodorca de Telicha, cunoscut în istoriografia română nu doar datorită cercetărilor lui Ștefan Andreescu⁵¹, referiri la acest personaj istoric făcând un număr ceva mai mare de specialiști doar simpla menționare a contribuțiilor în discuție ar afecta un spațiu important din economia încercării de față. Se consideră a fi suficient aici a-i reaminti – doar ca exemple – pe Nicolae Iorga⁵² și Ioan Bogdan⁵³, pe care i-a consultat și domnul Andrei Pippidi.

Menționarea lui Roman cu titlul de „jupan” în inscripție, constituie un indiciu sugestiv asupra înaltei sale funcții⁵⁴ pe care o deținea la Cetatea Albă. O demnitate - probabil - corespondentă cu aceea de „dominus”, atribuită în izvoarele italiene autorității supreme din cetatea de la limanul Nistrului.

Domnul Andrei Pippidi exclude – din nou, în virtutea împrejurărilor – posibilitatea existenței unui statut politico-administrativ special la Cetatea Albă, întrebându-se dacă acel „dominus” menționat „ar însemna consul independent, sau, după altă interpretare județ ori șoltuz, cu totul altceva decât consul. Consul al cui? Al genovezilor, un moldovean* (*sic!*), cum îl arată numele?”. Distinsul cercetător ar trebui să-

---

⁵¹ Șt. Andreescu, *Un om de afaceri român în spațiul pontic la mijlocul veacului al XV-lea: Teodorca de Telicha*, în *SMIM*, vol. XVI/1998, Ed. Istros, Brăila, p. 23-30, republicat cu același titlu în idem, *Din istoria Mării Negre (genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV-XVII)*, Ed. Enciclopedică, București, 2001, p. 80-88.

⁵² N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, în *Opere economice*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 503-504.

⁵³ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 12.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 38-39; Alexandru I. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 92, 190.

* Rămâne valabilă aici precizarea lui Ioan Bogdan față de același tip de încercare tendențioasă a editorilor ruși; astfel, Teodorca „poate să fi fost Grec, poate să fi fost

și nuanțeze poziția față de acest subiect atâta timp cât, acum câțiva ani, a avut o ușoară intervenție privitoare la autonomia Cetății Albe, apropiind-o de „familia «autonomiilor periferice bizantine»”⁵⁵.

Întrucât, deocamdată, nu sunt cunoscute desemnări ale autorității majore de la Cetatea Albă – alta, desigur, decât pârcălabul, reprezentant al domniei⁵⁶ - cu titlul de *consul*, această echivalență jupan/„dominus” – *consul* se resimte prin compararea puținelor elemente disponibile, referitoare la ierarhul comunității de la Asprocastro, cu instituția consulatului regăsită în coloniile genoveze⁵⁷ din Pont - printre care se

---

Genovez, poate chiar Moldovean” (*op. cit.*, p. 12), numele în cauză neavând aici vreo relevanță etnică pentru orice investigație serioasă.

⁵⁵ Andrei Pippidi, *op.cit.*, p. 79, 81.

⁵⁶ După Constantin Cihodaru „la Chilia și Cetatea Albă, autonomia se respecta, reprezentanții domniei având acolo mai mult un rol de observatori, prima lor grijă fiind ca veniturile domniei rezultate din vamă să parvină în vistieria Moldovei” (subl. V. J.), C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun...*, p. 166. Deși nu se referea aici direct la pârcălabi, despre care spune, în continuare, că „apar abia în deceniile care au urmat după domnia lui Alexandru”, se pare că și acești reprezentanți domnești au îndeplinit o funcție asemănătoare până la desființarea statutului privilegiat al cetății, bănuind a se fi petrecut în urma evenimentelor din 1465, relatate de Grigore Ureche (Vitalie Josanu, *Grigore Ureche despre cucerirea Cetății Albe în 1465. Ficțiune sau realitate istorică?*, în *Hieraxus*, sub tipar).

⁵⁷ G. Lăzărescu, *Civilizație italiană*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p. 54; V. L. Myts, *Častnaja ital'janskaja sen'orija XV v. v Severnom Pričernomor'e (po materialam issledovanija zamka Tasili 1459/60-1475 gg.)*, în *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea. From the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*, volum editat de Victor Cojocaru, Ed. Trinitas, Iași, 2005, pp. 513-542. Printre alții „dominus” din „Marea cea Mare” este surprins de izvoare - până în anul 1479 - și membrul unei familii genoveze destul de cunoscute în arealul pontic, Zaccaria Ghizolfi, aceea de „dominus” de Matrega, o posesiune genoveză din peninsula Taman (N. Iorga, *Istoria armatei românești*, ediție îngrijită de N. Gheran și V. Iova, Ed. Militară, București, 1970, p. 90; Șt. Andreescu, *Cu privire la ultima fază a raporturilor dintre Moldova și Genova*, în AIIA, Iași, XIX/1982, p. 208).

enumeră și Chilia (Lycostomo) - și alte autonomii din împrejurimi⁵⁸. Problema autonomiei Moncastrului, deși creditată de o serie importantă de specialiști, nu a fost clarificată suficient și necesită – dat fiind ansamblul elementelor aflate la dispoziție – o analiză specială, pentru care Andrei Pippidi este rugat să mai aștepte puțin sau să se implice în cercetarea de bază. Până atunci, ar fi de așteptat ca domnia sa să prezinte transliterarea proprie pentru comparație.

În privința „confuziei de idei”, recenzorul are posibilitatea de a revedea pasajul în cauză, aici fiind vorba, exclusiv, despre preeminența Chilei (Lycostomo), în regiune, devansând Vicina, odinioară cel mai important port al Dunării de Jos, mai căutat și decât Moncastro. Poziția secundară a cetății nistrene, în cadrul statului medieval moldovenesc, putea fi atunci înțeleasă doar în raport cu Chilia. Presupunerea de față nu exclude și alte interpretări ale expresiei „de la cel de-al doilea polis Asprocastru”, conținută în inscripție.

Greutatea altor observații „deosebit de relevante”, cum este aceea referitoare la lipsa unei fotografii, deși ceva mai sus, în recenzie, se dezvăluia că izvorul este „binișor cunoscut” sau în privința corectitudinii traducerii tetragramei și a consistenței informaționale inedite pe care o presupune aceasta, rămâne, pentru evaluare, la atitudinea cititorilor. De observat totuși că tetragrama își are rosturile sale mai ales în însoțirea semnului crucii și mai puțin pentru conținutul inscripției, prin urmare, ea putea rămâne și netradusă, nefiind relevantă pentru mesajul istoric propriu-zis.

Pot fi adăugate însă alte informații, ceva mai interesante, unele dintre ele, probabil necunoscute și preopinentului. Dintre acestea, chiar dacă „Bogdan însuși procedase la o analiză extrem de minuțioasă în raport cu bibliografia de care dispunea acum un secol” în istoriografia

---

⁵⁸ Ștefan Pascu, Samuil Goldenberg, *Despre orașele medievale din unele țări dunărene*, în AIIA Cluj, XIV/1971, p. 33.

română nu s-au scris prea multe despre *hacikar*-ele armene. Relativ recent, o cercetătoare rusă din Ucraina⁵⁹, mai precis din orașul Simferopol, și-a publicat teza de disertație cu titlul *Sculptura decorativă lapidară a Caffei din sec. XIV-XVIII*. Deși este doar o lucrare de disertație, calitatea acestei contribuții este superioară multor strădanii „doctorale”, susținute cu *brio*, în ultimul timp, prin universitățile noastre. O investigație destul de minuțioasă, detaliată, susținută de o bibliografie consistentă, un tip de analiză ieșit din tiparul percepțiilor noastre asupra produselor editoriale rusești de odinioară.

Dintre materialele lapidare cafeeze analizate, inscripții inaugurale genoveze, stele funerare musulmane, un spațiu important este rezervat analizei în detaliu al *hacikar*-elor armene existente pe teritoriul Caffei și asupra fiecărui element decorativ care înfrumusețează aceste monumente epigrafice. După cercetătoarea amintită, *hacikarele* constituie un detaliu și o trăsătură distinctă, mai răspândită, a compoziției decorative a bisericilor medievale armene. *Hacikar*-ul, ca simbol comemorativ, își găsește originea tipologică în stelele comemorative verticale din evul mediu timpuriu, în crucile-monumente mari așezate pe stilobat, în crucile mici, care încununează stelele și coloanele. *Hacikar*-ele au reprezentat cel mai răspândit monument memorial din Armenia veacurilor XI-XVIII.

Caracterul memorial al *hacikar*-elor este reflectat în iconografia lor, în compoziție și întărit prin însoțirea reprezentărilor cu inscripții, fenomen care, probabil, este legat indirect și de răspândirea creștinismului: crucile mari, unul dintre prototipurile *hacikar*-elor, se ridicau pe bisericile distruse de incendiu, legate la rândul lor de simbolistica comemorativă sau *pe mormintele primilor creștini*.

Schema iconografică a decorării *hacikarelor* nu s-a schimbat în decursul veacurilor: *în centrul compoziției se află elementul principal,*

---

⁵⁹ Elena A. Ajbabina, *Dekorativnaja kamennaja rez'ba Kaffy XIV-XVIII vekov*, Ed. Sonat, Simferopol, 2001, pp. 5-276.

crucea înfloritoare, care adesea este completat cu reprezentări ale motivelor vegetale, geometrice și uneori zoomorfe și antropomorfe, de asemenea cu rozete. Geneza postamentului crucii înfloritoare – așa cum se este executat și pe inscripția de la Cetatea Albă - indică spre motivul sasanid modificat al „sfintelor aripi” din tradițiile armeană și georgiană. Reprezentarea motivului discoidal, plasat între brațele crucii, întâlnit pe hacikar-ele Armeniei și Crimeei provin din tradiția decorării acestor sectoare cu discuri ornamentale aplicate. Probabil, de tradiția motivului discoidal este legată apariția „rozetelor” mici, *discuri cu motive vegetale, geometrice și epigrafice*, apărute mai târziu, în câmpul hacikar-elor și dispuse – de regulă – între brațele crucii.

Hacikar-ele contemporane inscripției din 1440 de la Cetatea Albă (sec. XIV-XV), cunoscute în Caffa, respectă o anumită schemă: în centrul plăcii, dispuse vertical, se află una, trei sau cinci cruci, cu brațele lărgite spre capete, cu *baza prelungită, din care crește (înflorește) un ornament vegetal sau vegetal-geometric.* Toate hacikarele din această categorie analizată de Elena A. Ajbabina au detalii comune: *reprezentarea trifoiilor sau frunzulițelor la capetele crucilor, prelucrarea suprafeței interioare a crucii centrale cu linii incizate drepte sau imprimarea decorului liniei incizate subțiri, rar încălcând simetria desenului*⁶⁰.

Este interesant faptul că unele bănuieli în acest sens au fost exprimate, de către Virgil Vătășianu: „Dacă consimțim să-i atribuim acestui meșter chenarul⁶¹ găsit în zidul de nord al castelului (de la Cetatea Albă, n. V. J.) și chenarul care împodobește lespeda de marmură cu inscripția amintită (din 1440, n. V. J.), putem trage și unele concluzii asupra originii acestui pietrar. Prima lespede e împodobită cu două

---

⁶⁰ *Ibidem*, p. 146-149.

⁶¹ Este vorba despre chenarul decorat cu motivul «danțului selgiucid», analizat și de către Elena A. Ajbabina (*op. cit.*, p. 159) și inclus în lista analogilor pentru unele exemplare din Crimeea.

ciubuce paralele, împletite la mici intervale, având în capătul câmpului de mijloc un motiv vegetal stilizat. Proveniența acestui ornament din Armenia sau Georgia e neîndoielnică. Lespedea cu inscripție e și ea decorată în partea superioară cu tipica cruce georgiană, lărgită spre extremități și prevăzută cu mici rotocoale la vârfuri, iar jos, în câmpurile libere, se repetă motivul crucii. În partea de sus se găsesc rozete cu ornamente geometrice⁶².

În anexa lucrării discutate, Elena E. Ajbabina a inserat câteva fotografii și desene ale materialelor mai reprezentative din colecția analizată de ea. Dintre acestea, se preiau și în anexele atașate dezbaterii de față câteva reprezentări de hacikare armene (fig. 2), pentru o simplă comparație vizuală, care spulberă, din start, acel „se prea poate”, urmat desigur de un „dar” pentru a finaliza autoritar cu „*magister dixit*”.

Dacă hacikar-ele armene – „crucile armenești”, după numele ce li s-a potrivit într-o dezbateri recentă⁶³ - au fost mai puțin cunoscute, se poate arăta spre câteva analogii, în special din veacul al XVII-lea, chiar din Moldova (fig. 3-4), cu precizarea unei tendințe spre naturalețe, spre realism a sculpturii funerare de pe aceste monumente funerare. Se atrage atenția aici asupra tabloului compozițional, asupra registrului tematic și chiar modalității de dispunere a epitafurilor, elemente comune cu acelea regăsite pe inscripția din 1440 de la Cetatea Albă.

Așezând pietrele de mormânt voievodale de până la Ștefan cel Mare alături de inscripția din 1440 de la Cetatea Albă și de hacikar-ele armene este de prisos a mai preciza unde sunt apropierile. Desigur, ar fi

---

⁶² Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 297.

⁶³ Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 61-62. Desigur, acești specialiști ar fi avut ocazia nemijlocită de a constata analogia propusă de subsemnatul pentru inscripția din 1440 dacă, în căutarea lor de linii “care se întretaie, se împletesc și se înnoadă într-un joc fără sfârșit” pe monumente epigrafice crimeene, ar fi zăbovit puțin mai mult asupra acelor “*cruci armenești*” (*sic!*), despre care fac pomenire, pentru a-și lărgi spectrul pentru a ieși dintre limitele dealului.

fost foarte interesante pietrele originale de pe mormintele mușatine schimbate de Ștefan cel Mare atât din punct de vedere ornamental, stilistic, cât și lingvistic. Lespezile cunoscute reprezintă exemplare caracteristice epocii ștefaniene iar compararea lor cu piatra de mormânt de la 1440, chiar în condițiile perpetuării unor tradiții artistice, poate contrazice realitatea istorică. Este cazul a mai trimitte aici spre dăinuirea unei moșteniri cultural-artistice la Cetatea Albă, comparabilă prin dimensiune cu aceea din restul teritoriului moldovenesc. Dacă porturile maritime ale Țării Moldovei au fost – din a doua jumătate a secolului XIV până în 1484 - cele mai importante nuclee economice pentru regiunea de la răsărit de Carpați, ele au putut fi, în consecință, și puternice focare de cultură.

În ceea ce privește subiectul discutat, nu este exclus ca tradiția decorării unor pietre funerare, cum sunt cele depistate la Mănăstirea Secu⁶⁴ și Trei Ierarhi, asemănătoare lespezii din 1440⁶⁵, să constituie câteva mostre artistice ale unei tradiții – numită aici, în mod convențional „pontică” - până acum trecută cu vederea.

Se poate remarca, în ultimul timp, interesul tot mai mare al specialiștilor din străinătate pentru studiarea acestor manifestări cultural-artistice comune pentru întreg arealul Mării Negre. Trimiterea la o împletire, generatoare de stil, a tradițiilor iraniene (sasanide) cu acelea bizantine, cu aportul fertil al meșterilor caucazieni⁶⁶, este cea care

---

⁶⁴ Aceste pietre de mormânt au pătruns deja în circuitul științific, v. M. Ciolan, *Mănăstirea Secu*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași, 1987, p. 74-77, 95-96,

⁶⁵ O modalitate similară de plasare și organizarea a textului poate fi observată și în cazul unei pietre de mormânt a unui necunoscut, descoperită la Dolhești și publicată de Gh. Balș, *op. cit.*, p. 287.

⁶⁶ Elena A. Ajbabina, *op. cit.*, p. 5, 13, *passim*; Bartłomiej Szymon Szmoniewski, *Cultural Contacts in Central and Eastern Europe: What do Metal Beast Images Speak About?*, în *Ethnic Contacts...*, vol. cit., p. 436; N. V. Ginkut, *Viyantijskie i vostočnye tradicii v kul'ture genuěžskoj kreposti Čembalo (po dannym polivnoj keramiki)*, în *Ethnic Contacts ...*, p. 497-498.

întrunește unisonul părerilor până acum exprimate. Dintre cele mai frecvente descoperiri, concludente în acest sens, sunt exemplarele ceramice de aceeași specie aflate la poalele Caucazului, în Bizanț, Bulgaria, regiunea Pruto-Nistreană și Crimeea⁶⁷. Este vorba, printre altele, despre producția ceramică prezentă și în sud-estul Moldovei din sec. XIV, cu ornamentație policromă, corespunzătoare sau necorespunzătoare cu conturul desenului. Exemplare de acest fel sunt depistate și în centrele Hoardei de Aur care au cunoscut, de asemenea, influența caucaziană și unde s-a petrecut sinteza meșteșugurilor și artelor. În Crimeea apogeul acestei producții ceramice este atins în sec. XIV-XV și este pus pe seama *meșterilor comunității armenice*⁶⁸. Un motiv decorativ, la fel de familiar întregului areal pontic și chiar mediteranean, în sec. XIII-XIV, este cunoscuta linie văluroasă, de pe suprafața exterioară a vaselor, executată în tehnica *sgraffito* sau executată pe angoba de sub glazură⁶⁹.

Se poate face aici o altă trimitere – fie și expeditivă – la prezența în Moldova a „lanțului selgiucid”, un motiv decorativ de certă origine orientală, regăsit pe un ancadrament de la Cetatea Albă⁷⁰, prezent și pe fațada de sud a bisericii de la Dolhești⁷¹. Opinia exprimată recent potrivit căreia prezența acestui element decorativ în spațiul moldovenesc ar trebui văzută „în contextul relațiilor dintre Moldova și un spațiu geografic mult mai apropiat, în care motivul acesta era folosit foarte frecvent, anume

---

⁶⁷ N. V. Ginkut, *op. cit.*, p. 504-505.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 506.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 508.

⁷⁰ Virgil Vătășianu, *op. cit.*, p. 297; Mariana Șlapac, *Cetatea Albă. Studiu...*, p. 129-130, eadem, *Belgorod-Dnestrovskaja krepost'. Issledovanie srednevekovogo oboronogo zodčestva*, Ed. Arc, 2001, p. 158-162; eadem, *Cetăți medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVI-lea)*, Ed. Arc, Chișinău, 2004, p. 194; Elena A. Ajbabina, *op. cit.*, p. 159.

⁷¹ G. Balș, *op. cit.*, p. 127, 129, fig. 188.

Crimeea⁷² se subscrie și considerentelor de mai sus, cu observația că poate implica – printre altele – și un import de meșteri. Iar acești meșteri puteau fi – la rândul lor – atât originari, cât și purtători ai unor tradiții difuzate - nu doar în Crimeea - de mediul artistic al Armeniei și Georgiei.

În afară de Armenia caucaziană, odată cu cruciadele, mai devreme chiar, prin migrare, armenii au constituit în vestul Asiei Mici (Cilicia) o Armenie Mică, cu o importanță comercială deosebită în regiune. Acest stat a fost distrus, în 1285, în urma loviturii date de mamelucii din Egipt. Populația armeană, cu numeroși negustori și meseriași, a fost nevoită să se refugieze peste Marea Mediterană, Cipru, Rhodos și - mai ales - Marea

---

⁷² Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *op.cit.*, p. 66-67; deși autorii țin să lege pătrunderea „lanțului selgiucid” în „inima Moldovei” de căsătoria lui Ștefan cel Mare cu Maria de Mangop (p. 68) ar fi o dovadă de plasare în captivitatea subiectului, dacă pot face abstracție de întregul ansamblu al relațiilor pontice în care erau implicate Cetatea Albă și Chilia și - prin sau fără acestea - Țara Moldovei. Totodată, în cazul în care la Cetatea Albă și - foarte probabil - la Chilia acest motiv decorativ era familiar până la înfăptuirea alianței matrimoniale în discuție, nu este exclus ca modelul să fi fost preluat în restul Moldovei de aici sau să fi pătruns dinspre aceste două cetăți porturi.

După cum recunosc autorii, citând din lucrarea Elenei Ajbabina (*op. cit.*), motivul discutat „a fost utilizat în Crimeea secolelor al XIV-lea și al XV-lea la împodobirea ușilor, ferestrelor și nișelor din biserici, dar și din alte categorii de construcții, ridicate atât de creștini, cât și de musulmani” (p. 65). Ar fi greu de crezut că în acest răstimp, din veacul XIV până la căsătoria lui Ștefan cel Mare cu principesa din familia Paleologilor, Țara Moldovei s-a arătat imună la influențele venite dinspre centrul comercial al lumii pontice. Cu atât mai mult cu cât, s-a avansat posibilitatea ca pătrunderea elementelor decorative selgiucide în Crimeea ar trebui marcate chiar mai devreme, pe la finele veacului XIII (A. V. Džanov, „Hram s arkadoj” v Sudake: mečet' ili hram katoličeskogo monastyrja? În *Cercovnaja arheologija južnoj Rusi. Sbornik materialov meždunarodnoj konferencii „Cercovnaja arheologija: problemy, poiski, otkrytija”*, Simferopol, 2002, p. 179).

Neagră, în Trapezunt, Crimeea, alte colonii pontice genoveze și regiuni ceva mai îndepărtate, ajungând până la Liov⁷³.

Prin reluarea ocupațiilor de odinioară, această comunitate a contribuit într-o măsură covârșitoare la emanciparea economică și culturală a regiunilor în care și-a găsit adăpostul. Apariția și dezvoltarea comerțului internațional al Țării Moldovei, epoca de edificare urbană, dezvoltarea meșteșugurilor sunt câteva dintre aspectele istorico-economice importante în care ar trebui remarcată – printre altele - și participarea acestei comunități etnice. Nu în ultimul rând, aportul armenilor la tendința de uniformizare culturală a lumii pontice medievale se vedește a fi unul esențial.

S-a estimat că Suceava a fost principalul centru al armenilor din Țara Moldovei, pe întreg parcursul evului mediu⁷⁴ și există suficiente indicii în acest sens, respectiv existența unei mahalale armenesti la sf. sec. XIV, comunitatea lor fiind condusă de un voit armenesc, o colonie numeroasă astfel încât la 1401 episcopul armean Ohanes a venit aici să-i organizeze⁷⁵. La 1608, aici era consemnată existența a trei biserici și două mănăstiri (Zamca și Hagigadar) situație neschimbată până în prezent⁷⁶. Cu

---

⁷³ N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. I, ediție îngrijită de Adrian Angheliescu, Ed. Eminescu, București, 1981, p. 183; Idem, *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc*, în Idem, *Opere economice*, vol. cit., p. 69-70; Idem, *Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român*, Ed. pentru literatură, București, 1966, p. 16-17; vezi și Șerban Papacostea, *Drumurile comerciale internaționale și geneza statelor românești în viziunea lui Nicolae Iorga și în istoriografia zilelor noastre*, în SMIM, vol. XVIII/2000, Ed. Istros, Brăila, p. 47; Virgil Ciocâltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuția cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, Ed. Enciclopedică, București, 1998, p. 86-89, 139.

⁷⁴ Emil Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceaușu, *Să nu dărâmi dacă nu știi să zidești (contribuții de morfologie urbană la cunoașterea istoriei orașului Suceava, 1388-1988)*, Ed. Glasul Bucovinei, Rădăuți-Iași, 1991, p. 207.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 32, 38.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 207.

toate acestea, arheologii citați mai sus sunt puși în situația de a constata cu surprindere lipsa unor urme de cultură materială specific armenești – cu excepția ceramicii de import adusă din Armenia - în straturile corespunzătoare sf. sec. XIV-XV (chiar dacă asemenea încercări de atribuire etnice pe baza materialului arheologic trebuie tratate cu rezerva cuvenită). Aceeași observație se desprinde și pe baza arhitecturii religioase a armenilor din Suceava. Și anume: edificiile lor „sunt construite după modelele moldovenești, lipsind orice urmă de influență armenescă la monumentele armenesti”, cu excepția unei singure diferențe privind modul de dispunere a naosului⁷⁷.

Cum s-ar explica un asemenea fenomen? Probabil că este vorba și aici despre sinteza culturii materiale – care se petrece concomitent la nordul Mării Negre - finalizată ceva mai devreme de finele veacului XIV, astfel încât certitudinea prezenței la Suceava a armenilor să nu poată fi remarcată arheologic. În altă ordine de idei, este dificil de apreciat dacă nu cumva o parte dintre vestigiile considerate „românești” ar fi – în realitate - armenesc. Iată și unul dintre motivele pentru care acest gen de atribuire pe criterii etnice a materialului arheologic, ar trebui privit cu multă rezervă.

Între timp, asupra dezbaterii inițiate de subsemnatul în revista *Strabon* au apărut și alte reacții la temă. Dintre cele publicate, merită supus atenției un articol al Marianei Șlapac, susținut în cadrul unui Simpozion de numismatică organizat la Chișinău în anul 2004⁷⁸. Spre deosebire de alte contribuții ale autoarei – printre care și studiul

---

⁷⁷ *Ibidem*, 209; Emil Ioan Emandi, *Habitatul urban și cultura spațiului. Studiu de geografie istorică. Suceava în secolele XIV-XX*, Ed. Glasul Bucovinei, Iași, 1996, p. 57-58.

⁷⁸ Mariana Șlapac, *Din nou despre inscripția din 1440 de la Cetatea Albă*, publicat în *Simpozion de numismatică organizat cu ocazia comemorării sfântului Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1504-2004), Chișinău, 29 septembrie – 2 octombrie 2004*, Ed. Enciclopedică, București, 2007, pp. 169-182.

monografic dedicat Cetății Albe, cu varianta îmbunătățită în limba rusă⁷⁹ – izvorul epigrafic supus atenției, este numit deja „Khatchkar” (fig. 1, 2, p. 175). Tot aici, Mariana Șlapac reamintește că pentru o asemenea analogie a mai pledat și A. Toramanian într-o teză de doctorat, apărută la Leningrad în anul 1973⁸⁰. Mai mult decât atât, autoarea mai identifică și prezintă alte două hacikare de la Cetatea Albă, aflate la biserica armenescă⁸¹. Din păcate, nu ni se pune la dispoziție o traducere sau măcar o datare a lor. Judecând după aspect se constată o asemănare cu hacikarele crimeene din veacul XV, reproduse de E. A. Ajbabina⁸², deci este posibilă – până la descifrare – o relație de contemporaneitate cu hacikarul din 1440.

Legat de lectura slavonă, cercetătoarea în discuție preferă să se abțină întrucât placa propriu-zisă nu mai poate fi găsită, deși – așa cum am mai precizat – obiectul de studiu al subsemnatului a fost același cu al lui I. Bogdan, adică fotografia. Cu toate acestea, susține Mariana Șlapac, „*ne pare puțin verosimil ca N.N. Murzakevici și A.A. Kociubinski (reputați epigrafiști ruși din secolul al XIX-lea), care au descifrat pe rând inscripția pe viu (și nu după o fotografie veche), să fi încurcat textul grecesc cu cel slavon. Ar reieși că aceeași „greșeală” a repetat la începutul secolului al XX-lea și strălucitul epigrafist român I. Bogdan. Nu credem ca, recent, greaca să fi fost confundată cu slavona de un bun descifrator al textelor medievale grecești, A. Pippidi*”⁸³(subl. V. J.). Altfel spus, este reafirmată tehnica „imbatabilă” de argumentare istoriografică: greutatea unei opinii direct proporțională cu calibrul emitentului/emitenților!

---

⁷⁹ Eadem, *Belgorod-Dnestrovskaja...*, p. 169-171.

⁸⁰ *Op. cit.*, p. 174.

⁸¹ *Ibidem*, fig. 3 și 4.

⁸² E. A. Ajbabina, *op. cit.*, tab. XIV, XVI, XXVI.

⁸³ *Op. cit.*, p. 174.

Suficiența acestui argument o face pe Mariana Șlapac – deși este nevoită să admită analogia inscripției de la 1440 cu un hacikar – să se ralieze aceluia care susține varianta lui I. Bogdan. Printre altele, în trecut, arată că nu i se pare convingătoare ideea refolosirii lespezii funerare de marmură „dintr-un cimitir orășenesc ortodox” (!) ca simplă piatră de construcție. Desenul militarilor ruși de la 1819 reține locul înzidirii inscripției pe cetate⁸⁴, fără a admite că varianta refolosirii poate fi și mai timpurie decât începutul secolului XIX. Ceva mai multe consolidări ar merita și motivul pentru care arhitecta citată aici nu se lasă convinsă de posibilitatea refolosirii pietrelor vechi – inclusiv inscripționate -, ca simple materiale de construcție. O atare atitudine a medievalilor – și nu numai - nu constituie nici pe departe o noutate, fiind înregistrată la o serie întreagă de fortificații transilvănene, muntene, din Banatul de Severin, la care s-au refolosit vestigiile castrelor romane⁸⁵, piatră extrasă de acolo sau suprapuneri de ziduri. Pentru a rămâne în limitele spațiului românesc, nu pot lipsi aici exemplele oferite de fortificațiile Dobrogei. Foarte aproape de acestea, Achillea-Chilia, chiar relația Tyras - Cetatea Albă, pot constitui alte elemente de reper. Merită reamintit aici un alt episod legat de încetarea funcționării Curții domnești de la Vaslui la jumătatea sec. XVI – apreciere extinsă și asupra altor Curți domnești din Moldova – atestat documentar⁸⁶ și verificat arheologic⁸⁷. Deținem date conform

---

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Gh. I. Cantacuzino, *Cetăți medievale din Țara Românească. Secolele XIII-XVI*, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 13; Adrian Andrei Rusu, *Castelarea carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII-XIV)*, Ed. Mega, Cluj, 2005, p. 112, 473-474, 478.

⁸⁶ *Documente privind istoria României, A, Moldova, sec. Al XVII-lea*, Ed. Academiei Române, București, 1954, p. 263 și 278. Este vorba despre două documente emise în vremea lui Vasile Lupu, prin care se interzicea expres extragerea de piatră și alte materiale din ruinele fostei Curți domnești de la Vaslui.

cărora și de pe ruinele Cetății Neamțului s-a extras piatră până pe la 1900, târgoveții reutilizând-o la construcția fântânilor, beciurilor și locuințelor⁸⁸. Tot cazul Cetății Neamțului oferă un alt exemplu oricând verificabil de reutilizare și aici este vorba chiar despre pisanie, care se află acum montată pe tumul de sud-est al Mănăstirii Secu, jud. Neamț⁸⁹.

Faptul că „nu erau scutite de reutilizare” și pietrele de mormânt a fost remarcat acum câțiva ani la biserica de sec. XVIII cu hramul „Sf. Ioan Bogoslov” din comuna Piatra Șoimului, jud. Neamț, chiar la fundație.

O scurtă referire se poate face și la consemnarea călătorului străin Guillebert de Lannoy cu privire la refacerea Cetății Albe în anul 1421. Acesta observa că lucrările se efectuau „într-un loc pustiu unde nu se găsește nici lemn nici piatră”, materiale ce au fost aduse cu carele de către polonezi⁹⁰. De cealaltă parte, arheologul Paul Nicorescu – cel care a efectuat cercetări arheologice în regiune în perioada interbelică - reține că subsolurile Cetății Albe se prezintă în mare în felul următor: „sub stratul de pământ vegetal negru, se află o pătură groasă de loess fin, adus de vânturi și spălat de ape, iar mai jos este un strat adânc de calcar moale cochilifer care se taie ușor cu fereștrăul și din care se pot face construcțiuni”⁹¹.

---

⁸⁷ Costică Asăvoaie, Mircea D. Matei, Gheorghe Sion, Laurențiu Chiriac, Veronica Predoi, Vitalie Josanu, *Vaslui, jud. Vaslui. Punct: Curțile Domnești*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2001*, Buziaș, 2002, pp. 323-328.

⁸⁸ Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, ediția a II-a, București, 1968, 23-24.

⁸⁹ I. Minea, N. Grigoraș, Gh. Cojoc, *Din trecutul Cetății Neamțului – în legătură cu campania noastră de săpături din vara anului 1939* -, în *Cercetări Istorice*, an. XIII-XVI, Iași, 1940, p. 46-47; Vitalie Josanu, *Reflecții istorice privitoare la Cetatea Neamțului. Pagini de istorie militară medievală*, Ed. Crigarux, Piatra Neamț, 2009, p. 130.

⁹⁰ *Călători străini despre țările române*, vol. I, ediție îngrijită de Maria Holban, Ed. Științifică, București, 1968, p. 50-51.

⁹¹ Paul Nicorescu, *Cetatea Albă*, Ed. “Ramuri”, Craiova, (f. a.).

Mariana Șlapac a remarcat această neconcordanță precizând totodată că la construirea Cetății Albe s-au preferat materialele de la fața locului. În același timp, relatarea călătorului francez impune și varianta paralelă a transportului de piatră din alte regiuni⁹². Prin urmare, re folosirea ca material de construcție a unei uitate lespezi funerare la Cetatea Albă, cu atât mai mult cu cât se poate vorbi despre transport de piatră din alte regiuni, nu poate constitui o posibilitate scoasă din ecuație.

Prin identificarea pietrei de mormânt - hacikar de la 1440 de la Cetatea Albă în locul inscripției de inaugurare se desprind următoarele constatări de ordin istoric:

1. nu se mai poate vorbi despre *etapa de fortificare din 1440*, neidentificată cu certitudine și pe teren, în ciuda apariției recente a unui studiu monografic asupra arhitecturii militare de la limanul Nistrului⁹³. Chiar din punct de vedere istoric, admiterea unei posibile atenții pentru refacerea/extinderea fortificației Cetății Albe din partea lui Ștefan al II-lea, în situația sa destul de dificilă și în contextul crizei politico-economice în care s-a aflat Țara Moldovei după moartea lui Alexandru cel Bun⁹⁴ sau plasarea lui alături de marii voievozi-constructori ai țării,

---

⁹² Mariana Șlapac, *Belgorod-Dnestrovskaja...*, p. 164.

⁹³ *Ibidem*, p. 64; probleme reluate parțial în eadem, *Cetăți medievale...*, p. 185.

⁹⁴ Este o situație similară aceleia despre care vorbea N. Iorga, în cazul Țării Românești din perioada ce a urmat morții lui Mircea cel Bătrân: «În mijlocul acestor tulburări, natural că elementele de civilizație care se observă pe vremea lui Mircea cel Bătrân n-au putut să se dezvolte. Onicât s-ar spune că războaiele și luptele lăuntrice aduc și un un fel de spor de vitalitate națională, ceea ce este foarte adevărat, cu toate acestea, când sforțări se cer unui trup prea slab, el rămâne firește incapabil de a îndeplini lucruri mari în alte domenii» (*Istoria românilor prin călători...*, vol. I, p. 92).

Petru I Mușatinul, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare⁹⁵, vor fi privite întotdeauna cu suspiciune.

Nu mai este cazul a se reaminti aici că, după 1420 s-au efectuat deja ample lucrări asupra fortificației de la Cetatea Albă⁹⁶ iar amenințarea turcească nu pare să fi fost cea care să determine fortificări precipitate în timpul lui Ștefan. Amenințarea ceva mai serioasă putea veni dinspre Iliăș⁹⁷ sau dinspre tătari. Având totuși în vedere capacitatea de apărare a cetății, remarcată mai devreme în fața turcilor, ceilalți doi posibili adversari nu puteau să constituie o amenințare mai serioasă;

2. din lista pârcălabilor de la Asprocastro trebuie exclus numele lui *Teodorca*, o asemenea demnitate a personajului nefiind certificată de alte izvoare istorice, acesta fiind, probabil un cetățean înstărit al orașului, căruia i s-au menționat în epitaf numele domnului țării și a jupanului cetății pentru a i se sublinia, indirect, vaza de care s-a bucurat și ca un indiciu cronologic suplimentar asupra morții sale. Teodorca, fiul lui Burduja, nu poate fi confundat cu Theodorca de Telicha, ultimul, „cavaler valah”, este încă destul de activ și la 1471⁹⁸;

---

⁹⁵ Un studiu edificator în acest sens, Costică Asăvoaie, *Priorități în programele de construcții ale domnilor moldoveni până la începutul secolului al XVI-lea*, în *Buletinul «Ion Neculce»* (serie nouă), I, 1995, Iași., pp. 4-9.

⁹⁶ *Călători străini...*, vol. I, p. 50, relatarea lui Guilebert de Lannoy.

⁹⁷ Ceea ce ar sugera C. Asăvoaie, *op. cit.*, p. 6.

⁹⁸ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 12. După mai noua interpretare a doamnei Maria Magdalena Székely și a domnului Ștefan S. Gorovei (*op. cit.*, p. 202) Teodorca din inscripție și Teodorca de Telicha, una și aceeași persoană, s-ar identifica cu „*dominus*”-ul Cetății Albe, coborât în timp până prin 1435, ba chiar 1432. Argumentul hotărâtor ar fi – după specialiștii citați – redatarea inscripției din 1440 după cronologia bizantină (plauzibilă de altfel), considerând-o mai timpurie cu un an. Ca ipoteză de lucru, inconsistența argumentării îndeamnă la multe rezerve chiar și într-o interpretare grecească a inscripției de la 1440. Un prim aspect ce solicită atenție ar putea ține de etatea/experiența pe care putea să o aibă un asemenea personaj pentru a prelua conducerea comunității urbane din Moncastro (anii 1432-1435 nu par a fi cei care marchează accesarea în demnitate) regăsindu-l apoi în poziția unui important

3. *jupanul*⁹⁹ *Roman*, pomenit în inscripție după numele voievodului țării, pare a fi fost conducătorul comunității, cu statut autonom, de la Cetatea Albă, altul decât pârcălabul, reprezentant al autorității domnești în regiune. Este dificil de precizat, deocamdată, în ce măsură „dominus”-ul¹⁰⁰, conducătorul comunității orașului de la limanul Nistrului, ar fi putut exercita și atribuțiile pârcălabului în teritoriu și invers, întrunind deci o dublă reprezentativitate, urbană și de stat. De aceea, pentru Moncastro, se bănuiește prezența a doi potențați ai locului;

4. nu este exclus – în fine – ca în ultimul rând să se regăsească semnătura celui care a comandat și așezat piatra de mormânt, având un nume comun cu acela al voievodului, după cum antroponimul în discuție să fie, de fapt, chiar al domnului, repetat în același scop cronologic;

5. plasarea acestui hacikar – piatră de mormânt – pe unul dintre zidurile Cetății Albe poate fi privită ca o refolosire a ei în calitate de material de construcție, fără valențe comemorative, în sprijinul acestei opțiuni poate fi atrasă atenția asupra umelor marginale, prezente pe piatră (fig. 1).

---

negustor pe la 1471. S-a omis, probabil, luarea în calcul a speranței de viață pentru perioada discutată, alături de faptul că, foarte probabil, funcția de “dominus” al Cetății Albe nu se transmitea din tată în fiu, asemenea succesiunii voievodale.

⁹⁹ Însuși termenul de *jupan* înseamnă conducător, termen neobișnuit pentru orașenii din Țara Moldovei și Țara Românească, însă folosit la Cetatea Albă, după cum se observă și din unele mărturii genoveze Ioan Bogdan, *Inscripțiile dela...*, p. 38-39; Constantin Cihodaru, *Originea unor termeni referitori la vîrfurile societății feudale din țara noastră*, în *Mem. Antiq.*, II/1970, Piatra Neamț, p. 398-400.

¹⁰⁰ O altă mențiune nominală a unui *dominus* de Cetatea Albă este identificabilă în persoana lui Constantino, cel pomenit alături de voievodul Petru la 1386 (Vitalie Josanu, “Constantino et Petro vayvoda”. *Pour une nouvelle abordation du problème*, în *Strabon. Bulletin d'information historique*, nr. 2, sub tipar). Acest articol a fost postat în format electronic pe site-ul www.medievistica.ro, cu titlul *Repere istorice privitoare la începuturile autonomiei politice a Cetății Albe în cadrul Țării Moldovei*.

În final, se simte nevoia de a mai răspunde unei chestiuni, de principiu, subliniată de domnul Andrei Pippidi, cu oarecare sentiment de inferioritate față de orice vine din exterior, prin teama sa de a nu speria cumva „rarele bunăvoînțe – de pe malurile Senei - care s-ar apropia de acest domeniu” (istoria românilor). Poate că atitudinea specialiștilor români față de multe asemenea „bunăvoînțe” ar trebui să fie, mai curând, una strict profesională, decât sentimentală, pentru a nu mai asista la jenante prezențe din Străinătate, în fața unui public - avizat totuși - dar care poate fi surprins adesea în așteptarea încheierii conferinței cu zâmbete servile și palme ridicate, gata de a da startul aplauzelor frenetice.

Prin apropierea unor specialiști străini „de acest domeniu” nu ni se face vreo favoare; aş vrea să cred că această aplecare asupra istoriei românilor survine în virtutea setei de cunoaștere a fiecăruia.

Résumé

L'article en cours est une réponse à la critique publiée par monsieur Andrei Pippidi dans SMIM, vol. XXIV/2006 (*Ce mai ni-e dat să citim!*) concernant un autre article du sousigné (*Erreurs de déchiffrement dans une inscription de Cetatea Albă*, publié en *Strabon. Bulletin d'information historique*, t. I, nr. 2, iulie-décembre, 2003, Iași, 2005). Dans le matériel initial, on a remis en discussion le problème de l'inscription de 1440 de Cetatea Alba, nommée aussi *l'inscription de Teodorca*. On a apporté de nouveaux arguments pour soutenir le fait qu'il ne s'agit pas d'une inscription inaugurale rédigée en grec, comme ont considéré la majorité des historiens roumains, mais d'une épitaphe en slave.

Certainement, la traduction dans une autre langue implique aussi des changements significatifs dans le contenu, mais l'essence des informations historiques est la suivante:

1. *l'étape de fortification de 1440* n'est plus un sujet de discussion, car elle n'a pas été identifiée sur le terrain avec exactitude. Du point de vue théorique, il est difficile à admettre l'intention de Stefan II de refaire ou élargir la fortification de Cetatea Alba, dans une période de crise politique et économique où se trouvait le Pays de la Moldavie après la mort d'Alexandru cel Bun; on ne peut aussi considérer que Stefan II a été un grand voyvode constructeur comme Petru I Musatinul, Alexandru cel Bun ou Ștefan cel Mare.

On doit mentionner encore que, après 1420, l'on a fait des travaux importants dans la citadelle Cetatea Alba et le danger des turcs n'a pas déterminé Stefan II à la fortifier précipitamment. C'était le cas, peut être, devant Ilias ou les tatars. Ayant en vue la capacité de défense de la fortification, beaucoup remarquée auparavant devant les turcs, les deux autres catégories d'ennemis n'étaient pas un grand menace pour la résistance de la citadelle ;

2. on doit exclure le nom de *Teodorca* de la liste des commandants d'Asprocastro, parce-que les sources historiques n'ont pas encore certifié la dignité du personnage. Celui-ci était, probablement, un riche citoyen de la ville et l'apparition dans l'építaphe du nom du prince regnant et du commandant de la cité montre, indirectement, l'importance de ce personnage et donne des indices chronologiques sur sa mort. Teodorca, fils de Burduja, ne doit pas être confondu avec Theodorca de Telicha, un « chevalier valaque » qui activait encore en 1471 ;

3. *le jupan Roman*, mentionné dans l'inscription après le nom du voyvode, semble être le chef de la communauté autonome de Cetatea Alba, un autre que le commandant, une sorte de représentant de l'autorité princière dans la région. Il est difficile à préciser, pour le moment, dans quelle mesure « le dominus », le chef de la communauté, a pu exercer aussi les attributions du commandant dans le territoire et vice-versa, ayant

donc une symbolistique double, urbaine et d'État. En conclusion, on suppose la présence de deux autorités à Moncastro.

4. dans la dernière ligne de l'inscription peut se retrouver la signature du maître qui a exécuté la pierre tombale; le nom est similaire avec celui du voyvode (Stefan), mais ça peut être aussi une nouvelle mention du prince, dans le même but chronologique ;

5. la présence de cette inscription – pierre tombale – sur l'un des murs de Cetatea Alba s'explique par sa réutilisation en qualité de matériel de construction et non pas en but de commémoration. Pour soutenir cette affirmation on attire l'attention sur les traces marginales de la pierre (fig. 1).

Abrevieri:

AARMSI – Analele Academiei Române Memoriile Secțiunii Istorice

AIIA, Cluj – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj

AIIA, Iași – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Iași

Arh. Mold. – Arheologia Moldovei

CI- Cercetări Istorice

ÉBPB – Études Byzantines et Post-Byzantines

MI – Magazin istoric

RA – Revista arhivelor

SMIM – Studii și materiale de istorie medie

Anexă

Fig. 1. Piatra de mormânt a lui Teodorca, de la Cetatea Albă, 1440 (după I. Bogdan).

Fig. 2. Hacikare din sec. XIV-XV, Biserica Sf. Serghei, Caffa (după E. A. Ajbabina).

Fig. 3. Pietre de mormânt de la Mănăstirea Secu, com. Vânători-Neamț, jud Neamț.

a. Piatra de mormânt a arhiepiscopului Sava, sec. XVIII; b. Piatra de mormânt a ep. Mitrofan, a II-a jum. a sec XVII; c. Piatra de mormânt a ep. Ioan (?), sec. XVII.

Fig. 3. Piatră de mormânt, Trei Ierarhi, Iași.